

Chapter: 9

Q.1 दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडून लिहा

2

- 1 कोलकाता येथील ..... हे भारतातील पहिले संग्रहालय होय.
अ. गव्हर्नमेंट म्युझियम ब. राष्ट्रीय वस्तुसंग्रहालय
क. छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालय ड. भारतीय संग्रहालय

Ans कोलकाता येथील **भारतीय संग्रहालय** हे भारतातील पहिले संग्रहालय होय.

- 2 लिओनार्दो द विंची या जगप्रसिद्ध इटालियन चित्रकाराने रेखाटलेल्या ..... या चित्राचा समावेश लुव्र संग्रहालयात आहे.
अ. नेपोलियन ब. मोनालिसा क. हॅन्स स्लोअन ड. दुसरा जॉर्ज.

Ans लिओनार्दो द विंची या जगप्रसिद्ध इटालियन चित्रकाराने रेखाटलेल्या **मोनालिसा** या चित्राचा समावेश लुव्र संग्रहालयात आहे.

Q.2 पुढीलपैकी प्रत्येक गटातील चुकीची जोडी ओळखून लिहा.

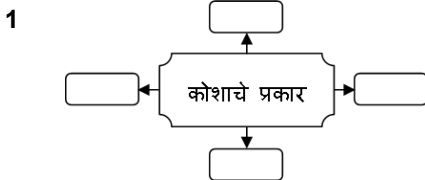
1

- 1
i.	महाराज सयाजीराव विद्यापीठ - दिल्ली.
ii.	बनारस हिंदू विद्यापीठ - वाराणसी.
iii.	अलिगढ मुस्लीम युनिव्हर्सिटी - अलिगढ
iv.	जिवाजी विद्यापीठ - ग्वालियर

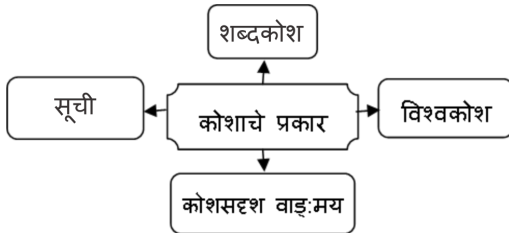
Ans **चुकीची जोडी** - महाराज सयाजीराव विद्यापीठ - दिल्ली
बरोबर जोडी - महाराज सयाजीराव विद्यापीठ - वडोदरा

Q.3 दिलेली संकल्पनाचित्रे पूर्ण करा.

2

Ans

Q.4 टीपा लिहा

8

- 1 विश्वकोश

Ans i. महाराष्ट्र राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांनी मराठी भाषा आणि साहित्य यांच्या अभिवृद्धीसाठी महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळाच्या वतीने मराठी विश्वकोश निर्मितीस चालना दिली
ii. तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांच्या नेतृत्वाखाली विश्वकोश निर्मिती सुरू झाली.
iii. जगभरातील ज्ञान साररूपाने या कोशांमध्ये आणले आहे.
iv. इतिहास विषयाशी निगडित असणाऱ्या महत्त्वाच्या नोंदी यात आहेत.

- 2 सरस्वती महाल ग्रंथालय

Ans i. तामिळनाडू तंजावर येथील 'सरस्वती महाल ग्रंथालय' हे इसवी सनाच्या सोळाव्या - सतराव्या शतकातील नायक राजांच्या काळात बांधले गेले.
ii. इसवी सन १६७५ मध्ये व्यंकोजी राजे भोसले यांनी तंजावर जिंकून घेतले, आणि स्वतःचे स्वतंत्र राज्य स्थापन केले.

- iii. व्यंकोजीराजे भोसले आणि त्यांच्या वंशजांनी सरस्वती महाल ग्रंथालय अधिकाधिक समृद्ध केले.
- iv. त्यामध्ये सरफोजीराजे भोसले यांच्या महत्त्वाचा वाटा होता.
- v. त्यांच्या सन्मानार्थ इसवी सन १९१८ मध्ये या ग्रंथालयाच्या संग्रहात सुमारे एकोणपन्नास हजार ग्रंथ आहेत.

3 संज्ञा कोश

- Ans** i. इतिहासातील संज्ञा वेगळ्या काढून त्या समजावून सांगणारे कोश इतिहासात तयार करतात. अभ्यासकांना त्यांचा उपयोग होतो.
- ii. महानुभव पंथातील मुनी व्यास यांनी रचलेला स्थानपोथी या ग्रंथात महानुभाव पंथाचे प्रवर्तक श्री चक्रधर स्वामी ज्या – ज्या गावी गेले त्या गावांची तपशीलवार नोंद आहे.
- iii. सर्व प्रकारच्या कोशांना इतिहास तज्ज्ञाची आवश्यकता असते.
- iv. संज्ञा कोश हे संशोधन विद्यार्थी, शिक्षक तसेच सामान्य लोक यांच्यासाठी फायदेशीर असतात.

4 स्थळकोश

- Ans** i. इतिहासाच्या अभ्यासासाठी भूगोल महत्त्वाचा आहे.
- ii. महानुभव पंथातील मुनी व्यास यांनी रचलेला स्थानपोथी या ग्रंथात महानुभाव पंथाचे प्रवर्तक श्री चक्रधर स्वामी ज्या – ज्या गावी गेले त्या गावांची तपशीलवार नोंद आहे.
- iii. लिलाचरित्रातील विविध घटना, केंव्हा, कोणत्या स्थळी, व कोणत्या प्रसंगाने घडल्या हेही स्थानपोथीकार सांगतात
- iv. प्राचीन भारतीय स्थलकोश सिद्धेश्वरशास्त्री चित्राव यांनी या कोशाची रचना केली आहे.
- v. वैदिक साहित्य, कौटिलीय अर्थशास्त्र, पाणिनीचे व्याकरण, वाल्मीकी – रामायण, महाभारत, पुराणे, मध्ययुगीन संस्कृत आणि शब्दकोश साहित्य, तसेच फार्सी, जैन, बौद्ध, ग्रीक आणि चिनी साहित्य यांमधील भौगोलिक स्थळांची माहिती कोशात दिली आहे.

Q.5 पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

- 1 अभिलेखागारे व ग्रंथालये नियतकालिके आणि इतर प्रकाशने प्रसिद्ध करतात.

- Ans** i. अनेक इतिहासकारांनी केलेल्या अथक परिश्रमांचे फलित म्हणजे आज आपल्याला उपलब्ध असलेली इतिहासाची साधने आणि त्या साधनांच्या आधारे लिहिलेले ग्रंथ.
- ii. अत्यंत मोलच्या अशा या ऐतिहासिक ठेव्यांचे संवर्धन – जतन करण्याचे आणि निवडक दस्तऐवज, ग्रंथ, पुरवस्तू प्रदर्शित करण्याचे काम संग्रहालये, त्यांच्याशी निगडित असलेली अभिलेखागारे आणि ग्रंथालय करतात.
- iii. लोकांपर्यंत त्यांच्या कामाची शास्त्र शुद्ध माहिती पोचावी म्हणून त्यांच्यामार्फत संशोधन नियत कालिके आणि इतर प्रकाशने प्रसिद्ध केली जातात.

- 2 विविध विषयांमधील कृतींसाठी प्रशिक्षणाची आवश्यकता असते.

- Ans** i. इतिहासाची साधने मिळवणे, त्यांच्या नोंदी करून त्यांची सूची तयार करणे, हस्तलिखिते, जुने ग्रंथ, पुरावस्तूंच्या स्वरूपातील भौतिक साधनांची साफसफाई आणि त्या प्रदर्शित करणे या गोष्टी अत्यंत काळजीपूर्वक कराव्या लागतात.
- ii. त्या कामांसाठी विविध विषयांमधील कृतींसाठी प्रशिक्षणाची आवश्यकता असते.
- iii. योग्य प्रशिक्षण प्राप्त झाल्यानंतरच त्या कृती करता येतात.

Q.6 पुढील प्रश्नांची सविस्तर उत्तरे लिहा.

- 1 ग्रंथालय व्यवस्थापन का महत्त्वाचे आहे?

- Ans** i. ग्रंथालये ही ज्ञानाची आणि माहितीची भांडारघरे असतात.
- ii. ग्रंथालयशास्त्राचा व्यवस्थापनशास्त्र, माहिती तंत्रज्ञान, शिक्षणशास्त्र यांसारख्या विषयांशी निकटचा संबंध आहे.
- iii. ग्रंथांचे संकलन, त्यांचे पद्धतशीर आयोजन, जतन आणि संवर्धन, माहितीच्या स्रोतांचे प्रसारण अशी महत्त्वाची कामे ग्रंथालयांमार्फत पार पाडली जातात.
- iv. यातील बहुतेक कामे अद्ययावत संगणकीय प्रणालीच्या आधारे केली जातात.
- v. वाचकांना आवश्यकतेनुसार हवे तेव्हा नेमके ग्रंथ उपलब्ध करून देणे, या गोष्टीला ग्रंथालय व्यवस्थापनात अत्यंत महत्त्व आहे.

- 2 अभिलेखागाराच्या व्यवस्थापनात कोणती कामे महत्त्वाची आहेत ?

- Ans** i. ज्या ठिकाणी जुनी कागदपत्रे, सरकारी नोंदी, जुने चित्रपट यांचे जतन, संवर्धन व संग्रह केला जातो त्या ठिकाणास अभिलेखागार असे म्हणतात.
- ii. महत्त्वाच्या नोंदी असलेली कागदपत्रे त्यामध्ये कोणताही बदल न करता येथे सुरक्षित ठेवल्या जातात.
- iii. कागदपत्रांची सूची तयार करणे आणि ती हवी तेव्हा उपलब्ध करून देणे ही कामे अभिलेखागाराच्या व्यवस्थापनात येतात
- iv. त्यामुळे हि कागदपत्रे ऐतिहासिक दृष्ट्या अत्यंत विश्वासाह मानली जातात.
- v. जेव्हा गरज असेल तेव्हा हि कागदपत्रे संशोधनासाठी उपलब्ध करून दिली जातात.
- vi. संगणकीय प्रणालींच्या उपयोगांमुळे अभिलेखागार यांचे आधुनिक काळातील व्यवस्थापन अपरिहार्यपणे माहिती तंत्रज्ञानाशी जोडले गेले आहे.
- vii. नोंदीची वर्गवारी सार्वजनिक, प्राच्यविद्याविषयक, हस्तलिखिते आणि खाजगी कागदपत्रे अशा चार प्रकारात करता येते.
- viii. भारतातील प्रत्येक राज्याचे स्वतंत्र अभिलेखागार आहेत.

Q.7 दिलेल्या उताऱ्याचे वाचन करून त्यावर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

- 1 इसवी सन १९०४ साली मुंबईतील काही प्रतिष्ठित नागरिकांनी एकत्र येऊन प्रिन्स ऑफ वेल्सच्या भारत भेटीच्या सन्मानार्थ एक

वस्तुसंग्रहालय उभारण्याचा निर्णय घेतला. इ. स. १९०५ च्या नोव्हेंबर महिन्यात या संग्रहालयाच्या इमारतीची पायाभरणी झाली. आणि संग्रहालयाचे नाव 'प्रिन्स ऑफ वेल्स म्युझियम ऑफ वेस्टर्न इंडिया' असे निश्चित करण्यात आले. इ.स. १९९८ मध्ये या संग्रहालयाचे नाव बदलून 'छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालय' असे ठेवण्यात आले. संग्रहालयाची वास्तू इंडो गोथिक शैलीत बांधलेली आहे. तिला मुंबई शहरातील पहिल्या प्रतीची सांस्कृतिक वारसा इमारत असा दर्जा देण्यात आला आहे संग्रहालयात कला, पुरातत्व आणि निसर्गाचा इतिहास अशा तीन वर्गात विभागलेल्या सुमारे पन्नास हजार पुरावस्तू संग्रहीत केलेल्या आहेत.

- i. प्रिन्स ऑफ वेल्स म्युझियम ऑफ वेस्टर्न इंडिया का स्थापन करण्यात आले ?
- ii. छत्रपती शिवाजी महाराज वस्तुसंग्रहालयात काय संग्रहीत केले आहे ?
- iii. विद्यार्थ्यांनी वस्तुसंग्रहालयाला भेट द्यावी असे तुम्हांला का वाटते ?

- Ans**
- i. प्रिन्स ऑफ वेल्सच्या भारतभेटीच्या सन्मानार्थ प्रिन्स ऑफ वेल्स म्युझियम ऑफ वेस्टर्न इंडिया हे संग्रहालय स्थापन करण्यात आले.
  - ii. छत्रपती शिवाजी महाराज संग्रहालयात कला, पुरातत्व, आणि निसर्गाचा इतिहास अशा तीन वर्गात विभागलेल्या सुमारे पन्नास हजार पुरावस्तू संग्रहीत केलेल्या आहेत.
  - iii. माझ्यामते, विद्यार्थ्यांना प्राचीन वैभव आणि घटनांची जाणीव असली पाहिजे तसेच त्यांना सांस्कृतिक परंपराची माहिती पाहिजे.

